

ШАМАЄВА К. І.

ТАЄМНИЦІ МИНУЛОГО

Загадки, таємниці життя митців, які створювали культуру свого часу, свого народу, і сьогодні хвилюють дослідників і чекають своїх розгадок, які допоможуть осягнути феномен особистості творця, глибше пізнати його спадщину. Як хочеться, задавши об'єкту нашого зацікавлення запитання, отримати відповідь-підказку для подальших роздумів і пошуків. Але сам герой мовчить. Сутність запитання до Бориса Миколайовича Лятошинському вимагає певного пояснення. В експозиції Житомирського літературного музею, присвяченій видатному житомирянину Миколі Васильовичу Хомичевському, представлено лист, адресований Б. М. Лятошинському. М. Хомичевський, поет, хормейстер, педагог, за псевдонімом Борис Тен увійшов в історію культури як перекладач із давньогрецької українською мовою творів Гомера, Есхіла, Аристотеля. Він також переклав кілька оперних лібрето, твори Ф. Шіллера, В. Шекспіра. Як переконує цей документ, Микола Васильович збирав матеріали про своїх знаменитих земляків. Він звернувся з проханням поділитися біографічними спогадами до Б. Н. Лятошинського, славетного уродженця Житомира, який, за його ж словами, провів у цьому місті дитячі роки. У відповідь – доброзичливий лист Бориса Миколайовича, написаний украй стисло¹, і це можна пояснити різними причинами. Викликає деяке здивування, якщо не досаду, відмова Бориса Миколайовича згадати і сказати більше про ці юнацькі «тільки два з половиною роки». А може, за цим криється бажання забути їх? Можливо, дізнатися саме про цей період життя композитора в Житомирі і сподівався адресант.

Провівши в Житомирі перші півтора року життя, побувавши пізніше з батьками в Києві, Немирові, Златополі, 1911 року Борис Лятошинський знову опинився в рідному місті. Тут минули два з половиною роки, яскраві, юнацькі: навчання в гімназії і отримання атестата зрілості... веселе гімназійне життя... спільне захоплення мистецтвом, музикою. Житомир – місто театральне: взимку у місцевому театрі гастролювала оперна антреприза, звучали твори М. Глінки, М. Римського-Корсакова, О. Бородіна, Дж. Верді, Р. Вагнера; відбувалися гастролі В. Гофмана і М. Ерденко.

Будинок Лятошинських, відкритий для гімназистів, товаришів Бориса, був «будинком музики», як писав у своїх теплих спогадах режисер Влад Неллі, гімназійний однокласник майбутнього композитора, заслужений діяч мистецтв УРСР. Через півстоліття друг юності згадував атмосферу в будинку Лятошинських. Невже Борис Миколайович забув усе це? Та ні, не забув, бо незабаром зустрічі з В. Неллі, за словами останнього, відбувалися постійно: *«Прошли годы, лет пятнадцать, не меньше <...> В этот раз мы тепло поговорили о Житомире, о гимназии, о товарищах, повздыхали о том,*

¹ Лист Б. Н. Лятошинського до М. В. Хомичевського (Бориса Тена):

21. III. 55.

Многоуважаемый Николай Васильевич!

Наконец собрался Вам ответить и написать нужную Вам краткую «автобиографическую заметку».

Прежде всего, искренне благодарю Вас за высказанные Вами мне добрые пожелания.

Что же касается заметки, то не знаю, удовлетворит ли она Вас, но я действительно очень мало могу сказать о своих связях с Житомиром, т. к., не считая младенческих лет, я прожил в нём юношей только два с половиной года.

Буду рад, если эта заметка будет всё-таки признана удовлетворяющей требованиям.

Желаю Вам всего наилучшего.

Уважающий Вас Б. Лятошинский

как расходятся пути-дороги человеческие и попрощались с надеждой видеться чаще. Действительно, мы стали встречаться – иногда на улице, изредка в концерте, ещё где-нибудь случайно, считанные разы дома»¹.

Та чи міг він забути заняття в музичній школі Олександра Ружицького, про якого в іншій ситуації згадував зі щирістю і теплом. Під керівництвом О. Ружицького Борис вивчав курс теорії і навчався гри на фортепіано. Завдяки здобутим знанням він 1914 року вступив до Київської консерваторії по класу композиції. А хіба могла його пам'ять втратити спогади про свій композиторський дебют у рідному місті. У 1914 році за участю автора (у ролі піаніста) пролунав у Житомирі його перший квартет для фортепіано, скрипки, альту і віолончелі, початок написання якого, очевидно, теж пов'язаний із Житомиром. Та й перша рецензія на творчість композитора-початківця, у якій відзначалися його «талановитість і самобутність», з'явилася в рідному місті.

Після від'їзду із Житомира 1913 року там залишився «батьківський дім», про що писав Борис Миколайович Рейнгольду Моріцовичу Глієру, і у якому до 1930 року жила його мати. Чому все виявилось забутим і чи справді було забуте? Можливо, ствердна відповідь зумовлена якимись тимчасовими життєвими обставинами і не заслуговує на особливу увагу, якби не сталися інші події...

У Житомирі на Госпітальній вулиці, у великому особняку з розкішним садом, жила родина на прізвище Родіни. Багато років мої батьки жили в будинку навпроти, і ми спілкувалися як добрі сусіди. Главою сім'ї у Родіних була господиня будинку, інтелігентна, привітна, доброзичлива Віра Михайлівна, яка вміло керувала своїм чоловічим колективом: чоловік, який частенько хисткою ногою повертався додому, і двоє синів – старший Михайло і молодший Жорик. У розмовах про цю сім'ю звучало прізвище Лятошинських. Через багато років, на початку 1980-х років, уже після від'їзду з Житомира, я відвідала Віру Михайлівну. Вона жила одна, помер чоловік, пішов із життя Жорик через смертельну дозу радіації під час служби в Червоній армії, Михайло, льотчик, після закінчення Київського військового училища служив далеко. Багато чого пригадали ми тоді: війну, німецьку окупацію і маленького Жорика, чия голівка часто стирчала із-за високого паркану. Примостившись на дошці, він міг годинами стежити за життям вулиці, а я спостерігала за ним з вікна будинку навпроти. Потім, не без зв'язку з думками про минуле, я запитала Віру Михайлівну, ким їй доводиться Борис Миколайович Лятошинський. Завжди послідовна, некваплива, вона, зрадивши запитанню, дуже жваво відповіла: «Я тобі не можу сказати. Треба подумати. Ми спілкувалися сім'ями, по-родинному. Молодь дружила. Брати з Борисом». У Віри Михайлівни було дві сестри і два брати. Про одного з них буде окрема розмова. Треба було б тоді докладно розібратися за допомогою Віри Михайлівни, може, і в їхніх далеких, але, безумовно, родинних зв'язках. Однак тоді розмова була дещо квапливою, про усяку всячину. А потім... не стало й Віри Михайлівни. Через якийсь час я запитала в Її Сергіївни Царевич: «Ким Борису Миколайовичу є житомирські Лятошинські?» і почула у відповідь категоричне й різке: «Вони самозванці». Зауважимо, «самозванці» ні на що не претендували. Більше я ніколи не порушувала цього питання. А під час тієї зустрічі Віра Михайлівна розповіла, що сестра Льоля, яка жила в Києві, у комунальній квартирі по вулиці Володимирській, у дворі будинку, розташованому нижче Університету, працювала косметологом. Вона зустрічалася іноді з Борею на вулиці. Востаннє вони довго стояли під деревом. Боря розпитував про хлопчиків. Прощаючись, він сказав: «Ти ж знаєш, я не можу запросити тебе».

¹ Нелли В. Мой старый товарищ / В. Нелли // Борис Лятошинский. Воспоминания. Письма. Материалы. – Ч. 1. – К. : Муз. Україна, 1985. – С. 146–149.

Виявляється, не забув Борис Миколайович житомирських родичів, цікавився їхнім життям, як не забув він і Житомира. І ось, переглянувши експозицію в Житомирському музеї, порівнявши всі факти, я дійшла думки про роль і місце Житомира в житті Бориса Лятошинського. У чому ж причини його відчуження від рідного міста, від рідного дому? Які сили змушували його уникати спогадів про минуле? Хто відповідь на ці запитання?

У розмові з Вірою Михайлівною виник ще один сюжет, він теж перетинається з історією роду Лятошинських. За її словами, її рідний брат, відслуживши у царській і Червоній арміях, змінив прізвище. Згодом він став кінорежисером і настільки відмежувався від минулого, що навіть знімаючи фільм недалеко від Житомира, не навідався до сестри, послання від нього їй приніс зв'язковий. У 1950-ті роки у Москві у нього побував племінник Михайло. Розмовляли в кімнаті, стіни якої були увішані жіночими портретами («любив жінок»). Дядько згадував Житомир, родичів, близьких і розповів, що одного разу він зустрівся з Борею, говорили про спільний фільм, «Боря його не впізнав». Прізвища свого брата Віра Михайлівна не назвала.

Протягом тривалого часу я не забувала про цю цікаву і в чомусь неправдоподібну історію. Минуло більше двадцяти років. Пролунав телефонний дзвінок, і незнайома жінка, яка приїхала у справах з Одеси до Києва, звернулася з проханням допомогти їй знайти відповідь на її запитання. Її мати, уроджена Лятошинська, нещодавно померла, і вона, виконуючи бажання матері, хотіла дізнатися про фотографію, яку побачила у телепередачі з квартири Б. М. Лятошинського. Домовилися про зустріч. Мою співрозмовницю цікавили житомирські Лятошинські. Я розповідала про Віру Михайлівну, її сім'ю, про останній візит до неї. Під час розповіді про її брата вона вигукнула: «Це мій дідусь!». Усе виявилось правдою. Онука Георгія Михайловича Лятошинського по материнській лінії, Тетяна В'ячеславівна Азарова, написала докладну біографію свого діда, яку, за її згодою, я частково й наводжу.

Мой дед Лятошинский Георгий (Юрий) Михайлович родился в 1894 г. в Черниговской области в семье генерала царской армии Лятошинского Михаила. В 1913 г. поступил в кадетский корпус. В 1914–1918 гг. был на фронтах первой мировой войны в чине поручика царской армии. В 1919–1923 гг. на командных постах в Красной армии – комдив по фамилии уже Стабавой¹. Моя бабушка Кальфова Евгения Георгиевна 1898 г. р. (первая жена деда) после окончания гимназии с энтузиазмом восприняла революцию и пошла на работу секретарем в НКВД. Когда дед пришёл на приём к начальству, ожидая в очереди, он разговорился с бабушкой. Затем его пригласили в кабинет на приём, он зашёл и забыл возле бабушки сумку со всеми документами на имя Лятошинского. Через какое-то время бабушка, увидев возле машинки чью-то сумку, открыла её, чтобы узнать, кому её вернуть, и просмотрела документы. Когда он вышел после беседы из кабинета, бабушка ему их все вернула. Но дед решил, чтобы его не арестовали за то, что он скрыл свое истинное происхождение, надёжнее будет встречаться с молоденькой, хорошенькой девушкой. Так они поженились, и 25.07.1922 г. родилась его единственная дочь Стабавая Наталия Георгиевна (моя мама). В 1923 г. на конкурсе дед получил 2-ю премию (первая премия не была присуждена) за свой первый совместный сценарий приключенческого фильма «Укразия». Это первые страницы истории Одесского кино. Кинорежиссёры Одесской кинофабрики Г. Тасин и Г. Стабавой разрабатывали в кино традиции украинского театра с его этнографической точностью бытописательства, правдивостью народного характера. Свидетельством времени был фильм Г. Стабавого «Два дня». Вся кинематографическая деятельность Г. Стабавого

¹ Встречается также другое написание фамилии – Стабовой.

проходила на Одеській кінофабриці ВУФКУ. Імя Стабового стоїть в титрах 10 ігрових фільмів. В 1924 г. дед з семь'єю переїхав в г. Чугуєв під Харьковом, де вони з бабушкою прожили недовго. Згодом вони розійшлися, і бабушка з моєю матір'ю вернулася в Одесу. В 1940–1950 роки він написав більше п'яти десятків п'єс, де по-прежнему залишався незмінним його інтерес до «маленького чоловіка в великому світі». П'єси писалися самостійно і в дружестві для «серйозних» театрів і одноактні – для самодеятельності. Згодом дед переїхав в Москву, довго снимав квартиру <...> Со своєю дочкою дед зустрічався рідко. В 1955 г. допоміг влаштувати мого старшого брата в Нахимівське училище <...> На 1 вересня була назначена в Москві, в театрі, прем'єра його п'єси. Дед дуже хотів, щоб мама залишилася на прем'єру. Але мама поїхала в Одесу за мене, щоб відвідати перший раз в першому класі. Дед дуже обидівся на маму і мене, тому ми з ним так ніколи не зустрілися, і ніколи не обіймалися <...> Моя мама приїжджала в Москву на похорони деду»¹. Георгій Михайлович Лятошинський-Стабовий помер 10. 07. 1968 року.

Через багато років повертаємо Борису Миколайовичу одного з його родичів, сучасників його юності.

Шамаєва К. І. Таємниці минулого. Наведено відповідь Б. М. Лятошинського на лист М. В. Хомичевського з проханням надіслати автобіографічну довідку. Уміщено відомості про житомирських родичів композитора. Подано невідомі раніше факти біографії кінорежисера Г. М. Стабового, уродженого Лятошинського. порушено питання про причини небажання Бориса Миколайовича згадувати юнацькі роки в рідному місті Житомирі.

Ключові слова: юнацькі роки Б. М. Лятошинського, біографія Г. М. Стабового, українська культура ХХ століття.

Шамаєва К. І. Секрети минулого. Приведен відповідь Б. М. Лятошинського на лист М. В. Хомичевського з проханням надати автобіографічну справку. Поміщено відомості про житомирських родичів композитора. Представлені невідомі раніше факти біографії кінорежисера Г. М. Стабового, уродженого Лятошинського. Ставиться питання про причини нежелання Бориса Миколайовича ділитися спогадами про юнацькі роки в рідному місті Житомирі.

Ключевые слова: юношеские годы Б. М. Лятошинского, биография Г. М. Стабового, украинская культура ХХ века.

Shamaeva K. I. Secrets of the Past. B. M. Lyatoshynsky's answer to N. V. Homichevsky's letter with a request to give the autobiographical reference is provided, as well as some information about the Zhitomir relatives of the composer. The unknown earlier facts of the biography of the film director G. M. Stabovy, nee Lyatoshynsky, are presented. The question of the reasons of Boris Mykolayovych's unwillingness to share memories about his adolescent Zhitomir years is raised.

Keywords: youth of B. M. Lyatoshynsky, biography of G. M. Stabovy, Ukrainian culture of the 20 century.

¹ Письмо Т. В. Азаровой К. И. Шамаевой. – Архив К. И. Шамаевой.